

ה"מעמד" בין כוונה לקבע: על התפילה בתנועת הנוער הרפורמית הישראלית

דליה מרקס

מאמר זה בא להתחקות אחר קרקע גידולו ופירותיו של ה"מעמד", סוגה ליטורגית, תרבותית, חברתית ודתית שנהגה בצופי תל"ם (תנועת הנוער של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל) בשנים 1982-1997.¹ נושא המעמד לא זכה עד כה לתיעוד בכתב, ומטרתו של המאמר היא בראש ובראשונה למלא חסר זה. הדיון המוצע כאן מבוסס על עיון בפרוטוקולים ובמאמרים שכתבו אנשי התנועה, על שיחות וראיונות שערכתי עם בוגרי התנועה וראשיה, על כחינת מאות מעמדים שנכתבו בתנועת הנוער ועל היכרותי האישית ורבת השנים עם שדה המחקר. התיעוד שלפנינו מבקש לספק תובנות חדשות ברבר האתגרים והקשיים הניצבים בפני התנועה הליברלית בישראל ובעולם. זאת ועוד, אף שמדובר בתופעה שולית מבחינת מידת השפעתה והיקף תחולתה, המעמד עשוי לשמש אבן בוחן צנועה לבדיקת שאלות ליטורגיות וריטואליות, כגון המתח שבין תפילת הקבע לתפילה הספונטנית, בין תפילת היחיד לתפילת הציבור, ובין חידוש למסורת בתפילות ישראל.² ראשית אעמוד בקצרה על תולדותיה של תנועת הנוער "צופי תל"ם"; אחר כך אדון ברקע לצמיחתו של המעמד, בסדריו, באתגרים שעליהם הוא בא לענות ובהתמודדות עם שאלות אידיאולוגיות ותיאולוגיות שהוא מעורר; ולסיום אציג ביקורת על התופעה. יש לקוות שמאמר זה ישמש מסד למחקרים השוואתיים שבהם יידון המעמד בהקשר של היצירה הליטורגית במסגרת הקהילות השונות, בעיקר בהקשר של חדשנות טקסית של הנוער ובמרחב ההתחדשות היהודית במדינת ישראל.

* אני מבקשת להודות לרב פרופ' לורנס הופמן, לד"ר מיכאל לבני, לרב ד"ר דוד לוי, לפרופ' מיכאל מאיר, לרב דן פרת, לרב סער שקד, להלה זמר ולרינת צפניה, וכן לחברי קבוצת המחקר במכון ון ליר, בהנחייתו של ד"ר אבינועם רוזנק, שסייעו לי בהערותיהם החשובות ובהצעותיהם המועילות.

1. על תופעת המעמד בהקשר הרחב של העשייה הליטורגית הרפורמית ראו את מאמרו של מיכאל מאיר ואת מאמרי האחר בספר זה.

2. דבריו של רבי אליעזר במסכת ברכות במשנה: "העושה תפילתו קבע - אין תפילתו תחנונים" (ד, ד) מדגישים את חיוניות ממד הכוונה בתפילה. על פי רוב, דבריו של ר' אליעזר לא התפרשו כשלילה של נוסח הקבע אלא כהוראה על האופן שבו ראוי להתפלל (ראו בבלי, ברכות כט, ע"ב; ירושלמי, ברכות ד, ד ו, ע"א). בתלמוד הירושלמי נאמר שיש לחדש גם בלשון התפילה עצמה: "רבי אלעזר היה מתפלל תפילה חדשה בכל יום, רבי אבהו היה מברך ברכה חדשה בכל יום" (שם).

צופי תל"ם: תנועת הנוער הרפורמית הישראלית

בני הנוער בקהילות התנועה ליהדות מתקדמת היו מאורגנים עד סוף שנות השבעים במסגרת חוגי נוער קהילתיים, שבמסגרתם נערכו גם מפגשים ארציים בכינוסים ובמחנות קיץ. בראש "תל"ם נוער" עמד הרב טוביה בן חורין, אשר זכות שמורה לו בהנחלת התפילה היצירתית בקרב הנוער. בשנת 1980 הצטרפה תל"ם נוער לתנועת הצופים העבריים כחטיבה נפרדת ונקראה מאז "צופי תל"ם".³ לראש התנועה התמנה ד"ר מיכאל לבני (אז לנגר), רופא בהכשרתו וחבר קיבוץ גשר הזיו, שחזר משליחותו בתנועה הרפורמית בצפון אמריקה.⁴ השינוי לא היה ארגוני בלבד - כתנועת נוער בעלת הנהגה מרכזית ועצמאית, צופי תל"ם לא הייתה קשורה עוד בטבורה לקהילות התנועה הרפורמית. ההנהגה המרכזית של תנועת הצופים אפשרה לתנועת הנוער של תל"ם לפתח סמלים ואידיאולוגיה משלה.⁵ היא הפכה לתנועה חלוצית הקוראת להגשמה, ורבים מבוגריה התגייסו לשירות צבאי במסגרת גרעיני נח"ל שיועדו לשני קיבוצי התנועה בערבה - יהל ולוטן. לבני כתב על הסכנות הכרוכות במה שהוא כינה "ההפלגה שלנו לים חינוכי-ארגוני עצמאי":

מבחינת דפוסים חינוכיים אין [לצופי תל"ם] ממי ללמוד. אמנם קיימת מסורת בת 150 שנה של היהדות המתקדמת אך אין בה מחויבות תנועתית. אמנם קיימות קהילות

3. תנועת הנוער "צופי תל"ם" המשיכה להתקיים במתכונת זו עד שנת 1997. בשנה זו החליט מנכ"ל תל"ם אז, מנחם ליכוביץ, לסיים את הקשר עם תנועת הצופים. מאז נקראת התנועה "נוער תל"ם" ומבחינה ארגונית היא חלק מתנועת נצ"ר (נוער ציוני רפורמי) העולמית. בעקבות שינוי זה התהדקו קשריה של תנועת הנוער עם קהילות התנועה הרפורמית - בניגוד לזיהוי של "צופי תל"ם" כתנועה חלוצית הקשורה לתנועה הקיבוצית.
4. ההחלטה למנות את לבני לרכז התנועה הייתה משותפת לאיגוד העולמי ליהדות מתקדמת (WUJ), בראשותו של הרב ריצ'רד הירש, ולתנועה הקיבוצית המאוחדת. "מעורבותה של תל"ם", כותב לבני, "הייתה שולית בלבד" (מיכאל לבני, *האופציה הרפורמית: ציונות אחרת*, קיבוץ לוטן: לוטן, תשס"ב, עמ' 14). והיה מי שטען שהמתכונת של תנועת נוער שפניה להגשמה שיתופית חלוצית הוכתבה לתנועה הרפורמית הישראלית מבחוץ. בשיחה בעל פה אמר לי לבני שתנועת הנוער במתכונתה זו קמה "על אפס ועל חמתם של הרבנים".
5. תנועת הצופים התאימה לכלול בתוכה את תנועת הנוער הרפורמית בגלל הגיוון המאפיין אותה (עדת הצופים הדתיים, צופים ערבים, צופי ים וכו'). בצד אימוץ מרבית מסמליהם של הצופים (בגדי החאקי, המחנאות והצופיות המעשית, החינוך להגשמה ושירות צבאי במסגרת הנח"ל), תנועת צופי תל"ם שמרה על צביון עצמאי. לדוגמה, במקום תרגילי סדר לפני כל פעולה קיימו צופי תל"ם "מעגל ידידות", ובמקום עניבה שצבעה נקבע לפי גילו ודרגתו של החניך הונהגה בצופי תל"ם עניבה אחת בצבעי לבן ותכלת. ראו לבני, *האופציה הרפורמית (לעיל ההערה הקודמת)*, עמ' 253.

של התנועה בארץ אך העיקר בהן - פולחן ותפילה. אין דגם של דמוקרטיה אמיתית (סמכותית-תנועתית) דוגמת המועצה החינוכית. נהפוך הוא - גם בתנועה הרפורמית קיימת מסורת (שלילית בעיניי) של תלות בסמכות רבנים, במקום להתייחס לרב כמורה, יועץ מעשיר תוכן.⁶

החיוכוכים עם הממסד התנועתי והרבני מצד אחד, והקשרים עם תנועת הצופים ועם התק"ם (תנועת הקיבוצים המאוחדת) מצד שני, אפשרו לחניכי צופי תל"ם להיות חלק מקהילה רחבה יותר, ובה בשעה להביע מרדנות ואנטי-ממסדיות. השיח התנועתי בשנים הראשונות היה ספוג רוח חלוצית ותוססת, וחברי התנועה חשו שהם עומדים על סף תקופה חדשה. ראשי התנועה לא הסתפקו בקהילות הקיימות, המבוססות על פולחן משותף, וקראו להקמת מה שכינו "קהילות חיים".⁷ בכך הם עוררו עליהם לא אחת את כעסם של מנהיגים רפורמים ישראלים, מה שאולי הוסיף דווקא לחנה של צופי תל"ם בעיני חניכיה. מדריכי התנועה וחניכיה הבוגרים חשו כי הם סוללים דרך חדשה.⁸ המושגים "תיקון עולם", ו"חברה אחרת" היו למרכזיים בשיח התנועתי.⁹ כך למשל שירו של אריק איינשטיין "אני ואתה נשנה את העולם" זכה לפופולריות רבה בתנועה והושר

6. שם, עמ' 255.

7. שם, עמ' 162-168. לבני מציין שזו הייתה תנועת הנוער היחידה שהוקמה לאחר שנות השלושים של המאה העשרים (שם, עמ' 259-261). בתקופת הקמתה ירד קרנן של תנועות הנוער בישראל, ועצם הקמת תנועת נוער חדשה לא היה עניין של מה בכך.

8. שמואל נח אייזנשטדט חילק את תנועות הנוער לשלושה סוגים: חלוצית, ביזורית ועוברת. ראו Samuel Eisenstadt, "Youth Culture and Social Structure in Israel," *British Journal of Sociology* 2, 1 (1951), pp. 105-114. מבחינה זו תנועת צופי תל"ם הייתה ללא ספק תנועה חלוצית שהדגישה אידיאלים חברתיים וציוניים מתוך הגשמתם במסגרת שיתופית (באחד מקיבוצי התנועה או במסגרת שיתופית עירונית). חיים אדלר הציע חלוקה אחרת של סוגי תנועות נוער: (1) תנועה מרדנית-סוטה המתנערת מהמציאות הקיימת ללא הצעת חלופות של ממש; (2) תנועת נוער מחדשת התובעת שינוי של המציאות והמרתה בחיים של הגשמה; (3) תנועת נוער ממשיכה המחנכת להזדהות עם ערכי היסוד של החברה (חיים אדלר, *תנועת הנוער בחברה הישראלית*, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, תשכ"ב, עמ' 15-16).

9. אחד מבוגרי התנועה נוער ציונית: ביאור, "שדמות ק (תשמ"ז), עמ' 108-112. היא דמתה לתנועות הנוער היהודיות המהפכניות במזרח אירופה, שביקשו ליצור תרבות חדשה ולכונן חברה המבוססת על שיתוף וצדק. ראו מיכאל לבני, "תנועה, תנועת נוער, תנועת נוער ציונית: ביאור", *שדמות ק (תשמ"ז)*, עמ' 108-112.

כשיר תפילה ממש.¹⁰ ההתנערות ממה שנתפס כממסד רבני (אף שגוף הרבנים עצמו היה קטן ורבים מהרבנים היו בעצמם צעירים) סייעה לחבריה ביצירת זהות עצמאית. המרדנות וההתרסה אפיינו את תנועת הנוער ועיצבו אותה. הגורמים שנגרם יצאו חברי התנועה היו מגוונים ולעתים סותרים: אופייה של החברה הישראלית, היהדות האורתודוקסית השמרנית ודור ההורים, שלא השכיל להציג בפניהם מודלים של יהדות שורשית ומשמעותית.

אך עצמאותה של תנועת צופי תל"ם באה לידי ביטוי בעיקר באופי הדמוקרטי שבו ביקשה לנהל את ענייניה. פעמיים בשנה התכנסה המועצה החינוכית של התנועה כדי לדון בנושא מן הנושאים המנסרים בחללה של העשייה התנועתית. למועצות קדמו פעילויות חינוכיות שהתקיימו בשבטים, ובמועצה עצמה התאספו נציגי החניכים והמדריכים להליך מרוכז של שיחות, דיונים והחלטות.¹¹ בעיני בני הנוער, עצם קיומם של הדיונים היה אולי חשוב יותר מתוצאותיהם. אמנם גילם הצעיר הכתיב במידה רבה את אופי הדיון, אבל המעיין בפרוטוקולים יכול להתרשם מן הרצינות שבה נערכו הדיונים ומן המחויבות לדון באופן מודע ודמוקרטי בשאלות הנוגעות לאורחות חיים והתנהגות דתית.¹²

במידה רבה, ההתמודדות של צופי תל"ם עם פרויקט היצירתיות בתפילה, עם המתח בין כוונה להרגל, ועם הרצון ליצור שפה ליטורגית שתהיה יהודית ולא פחות מכך – ישראלית, התמודדות זו הטרימה בשני עשורים את תופעת הקהילות המתפללות המכונות גם "בתי הכנסת החילוניים".¹³

"אילו פיננו מלא שירה": הרקע לצמיחתו של המעמד

דומה שאי-אפשר להבין את תופעת המעמד בלי לדון בתופעת התפילה היצירתית בתנועת הנוער הרפורמית האמריקנית (NFTY). מחנות הקיץ הרפורמיים בארצות הברית הוקמו בשנות החמישים של המאה העשרים, ומאז הקמתם נערכו בהם

10. שיר פופולרי נוסף בתנועת הנוער היה "תנו לנו מרד וחופש", שחיבר עידו דגני מקיבוץ משמר הנגב. השיר פותח במילים: "תנו לנו מרד וחופש / תנו לנו שיר של שלום / ראו את הפרח כקודש / תנו בחיים קצת חלום". מילות השיר אמנם מעידות על מרדנות, אבל לא בהכרח על משמעות מובחנת וממוקדת של המרד.

11. ראו קרינה גולדברג, *החלטות המועצה החינוכית, צופי תל"ם (תש"ם-תשנ"ד)*, תל אביב 1994. לקט מן ההחלטות בנושא זה מובא בנספח בסוף המאמר.

12. אף שהתנועה הרפורמית מדגישה את האוטונומיה של הפרט ואת זכותו (ואף חובתו) להחליט על אורחות חיו, בענייני תפילה ופולחן נשארה הסמכות בידי הרבנים או בידי ועדת תפילה מצומצמת. שונה מעט המצב ברפורמה החדשה, ועל כך במאמרי האחר בקובץ זה.

13. ראו נעמה אזולאי, "התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל: מתופעה לתנועה חברתית חדשה", *פוליטיקה*, 18 (תשס"ט), עמ' 141-172.

שתי תפילות בכל יום. התפילות התאפיינו באווירה לא פורמלית והתקיימו בדרך כלל בחיק הטבע. רבות מהן היו תפילות יצירתיות ושולבו בהן קטעי קריאה, שירה, נגינה, ריקוד ומדיטציה.¹⁴ חוקר התפילה לורנס הופמן טוען שהסיבה לפריחת התפילה היצירתית בארצות הברית באותה התקופה הייתה העובדה שהסידור הישן (סידור האיגוד) חדל למלא את צורכי הקהילה. את מקומו תפס הסידור החדש שערי תפילה, שראה אור בשנת 1975.¹⁵

התפילה היצירתית בתנועת הנוער הרפורמית האמריקנית שימשה לבני נוער ישראלים ששהו בארצות הברית בשליחויות נוער מקור השראה. עם זאת, דומה שבמתכונת הישראלית לא היו אלה השגות תיאולוגיות, אידיאולוגיות, ספרותיות או אסתטיות על הסידור דווקא שעוררו את הצורך בתפילה היצירתית – אלא רצון עקרוני להימנע מתפילת קבע. על אף הדמיון בין התפילה היצירתית במחנות הקיץ בארצות הברית לבין המעמד בישראל, התופעות נבדלו בשני עניינים מהותיים. ראשית, רק מעטים מחניכי צופי תל"ם היו ילדי משפחות השייכות לקהילות התנועה ליהדות מתקדמת; רובם היו בני נוער שגדלו בבתים חילוניים או מסורתיים. נכונותם של אלה לעמוד בתפילה לא הייתה מובנת מאליה, שכן התפילה על שפתה ותכניה עוררה בהם תחושה של זרות ומבוכה. מדריכים צעירים ובוגרים (בגילאי תיכון, צבא ולאחריו) שנחשפו לתרבות מחנות הקיץ היהודיים בארצות הברית חזרו ובפיהם בשורת התפילה המלווה בשירה ובנגינה. הם חשו שתפילה בעלת אופי חברתי ובלתי פורמלי תהיה מושכת יותר בעיני בני נוער ישראלים.

שנית, בשנותיה הראשונות של התנועה, ולמעשה עוד לפני הצטרפותה לתנועת הצופים, נערכו התפילות בעיקר על פי טיוטות הסידור הרפורמי הישראלי, העבודה שבלב (שיצא לאור בשנת 1982), בשילוב קטעי עיון ושירה. אולם בשלב מסוים חשו הצעירים כי יש צורך בביטוי מפורש יותר של הרגש הדתי והאמוני, ובשפה ליטורגית מקיפה יותר, ואולי ניטרלית יותר, אשר תדגיש את היצירתיות ואת הביטוי האישי. הם ביקשו להדגיש את ממד הכוונה בתפילה ולשמר את רענותה לכל תיהפך להרגל. הצרכים הסותרים האלה הולידו אפוא את המעמד.

14. בעניין התפילה במחנות הקיץ הרפורמיים בארצות הברית ראו Amy L. Sales and Leonard Saxe, "How Goodly are Thy Tents": Summer Camps as Jewish Socializing Experiences (Brandeis Series in American Jewish History, Culture and Life), Hanover, N.H.: Brandeis University Press, 2003, pp. 77-96; Donald M. Splansky, "Creating Prayer Experience in Reform Movement Camps and Beyond," in Michael M. Lorge and Gary P. Zola (eds.), *A Place of Our Own: The Rise of Reform Jewish Camping*, Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2006, pp. 151-172

15. על קורותיה של התפילה היצירתית בארצות הברית ראו Lawrence Hoffman, "Creative Liturgy," *Jewish Spectator* 40, 4 (1975), pp. 42-50. תקציר של מאמר זה בעברית פורסם בכתב העת פתחים 36 (1976), עמ' 54.

מתפילה למעמד¹⁶

הגיבוש הראשוני של המונח "מעמד" נעשה במועצה החינוכית השלישית של צופי תל"ם בתשמ"א.¹⁷ המועצה עסקה בשאלת היחס של תנועת הנוער לתפילה. עיקר חשיבותה היה בלימוד ובהכנה שנעשו לקראתה ובדיון הפתוח שהתנהל בה, דיון שבסימו החליטו החניכים והמדריכים החלטות בנושאים ליטורגיים מובהקים. זו הייתה אולי הפעם הראשונה בתולדות עם ישראל שנושא התפילה נידון באופן ציבורי ופתוח בשיתוף רבנים, מחנכים, מדריכים ובני נוער (דיון זה היה שונה למדי, כפי שנראה להלן, מן הדיון שהתנהל בצפון אמריקה, שבו השתתפו בעיקר אנשי מקצוע - רבנים ומחנכים). ההחלטות התקבלו באופן דמוקרטי ושוויוני: לכל קול, של רב או של חניך, ניתן משקל שווה בהצבעות, שהיו לעתים סוערות ולא אחת שיקפו מאבקים בין-דוריים. אווירת השיתוף באה לידי ביטוי לא רק בתהליך קבלת ההחלטות, אלא גם בשיתופם של החניכים בעריכת מעמדים ובהנחייתם.

המעמד בא לסמן את העמידה במצב מיוחד, היוצא מגדר השגרה, ושמו רומז שכל עמידה בקדושה היא בבחינת חזרה סמלית למעמד המכונן של הר סיני.¹⁸ המונח "מעמד" מתקשר למשלחות - המעמדות - מטעם כלל ישראל שסייעו בעבודת המקדש (משנה, תענית ד, ב). אם כן, המונח טומן בחובו הן את ממד הקדושה שבהתגלות בהר סיני, הן את הגישה המכלילה והדמוקרטית שאפיינה את המעמדות בכית המקדש.¹⁹ את רשימת ההחלטות בעניין המעמד מקדימה האמירה הזאת: "היות שנתגבשה דעה במועצה, שהתפילה כשלעצמה אינה ביטוי מספיק כולל, הוחלט להנהיג את המונח 'מעמד'. מעמד הוא ציון התכנסות של אנשים על ידי קטע תפילה, שיר, נגינה, עיון תפילה, התייחדות או כל הבעה המדגישה את הצד הערכי של ההתכנסות".

16. כותרת זו לקוחה משמה של חוברת שהופקה בעקבות סמינר לימוד בקיץ תשמ"ב (הלה זמר [עורכת], כלה: מתפילה למעמד, ירושלים תשמ"ה). תנועת צופי תל"ם נהגה לקיים סמינרים שנקראו "כלות" - בעקבות "ירחי הכלה" שהיו נהוגים בבבל בימי הגאונים. הסמינרים היו תגובה לתחושת "ירידת הדורות" ככל הקשור למעמד (ועל כך בהמשך).
17. המועצה הראשונה (תש"ם) עסקה בשאלת הסמכות בתנועת הנוער, והיא שהניחה את המסד הרעיוני והמבני לאופן ניהול תנועת הנוער. המועצה השנייה (תשמ"א) עסקה באופייה של השבת בתנועה.
18. אזכור מפורש או מרומז של מעמד הר סיני אינו חדש בתפילות ישראל. לא רק בשבועות חוזרים ישראל למעמד הר סיני, אלא עצם העמידה בתפילה היא שחזור (reenactment) של המעמד. הטור, לדוגמה, הורה לכוון למעמד סיני בעת אמירת ברכות התורה, שכן תלמוד תורה הוא עדות לקשר האינטימי בין ישראל ובין אביהם שבשמים, קשר הזוכה לאישוש בכל פעם שישראל נושאים עיניהם לשמים בתפילה (אורח חיים, מז).
19. כפילות זו מסבירה גם את הוויכוח בשאלה מה צריכה להיות צורת הריבוי של המעמד: "מעמדים", הצורה הרגילה בעברית מודרנית, או "מעמדות", הצורה המשנאית.

בעיני יוצריו, המעמד הוא אפוא הרחבה של מושג התפילה. במילים אחרות, תפילה היא סוג של מעמד. כדי להבהיר זאת אשתמש במונחים שטבע אבי הבלשנות המבנית, פרדינן דה־סוסיר. הלה הפריד בין שני ממדים בשפה: "לאנג" (langue) ו"פארול" (parole). "לאנג" הוא המערכת המופשטת והמשותפת של כללי הלשון של שפה נתונה, ואילו "פארול" הוא הביטוי האישי של הלשון בפי כל אחד מדובריה - או, במילים אחרות, ההתנהגות הלשונית האידיויסינקרטית ותלוית ההקשר של כל אחד מדוברי השפה.²⁰ המעמדים שונים זה מזה בתוכניהם ובצורתם אבל מבחינה מסוימת הם "פארולים" של אותו "לאנג", דהיינו התפילה, על אף (ואולי בגלל) העמימות של מושג התפילה. מורכבות זו עשויה להסביר את אי־הבהירות שחשו יוצרי המעמד, מבצעיו והמשתתפים בו באשר למהותו ולגבולותיו, ועל כך להלן.

המעמד לסוגיו ולסוגותיו

המועצה החינוכית השלישית, שהייתה כאמור הראשונה שעסקה במעמד, קבעה שבאירועים ארציים של הנוער יתקיימו שני מעמדים בכל יום. אחד מהם לפחות יתבסס על הסידור, והשני יעסוק בעיון תפילה או יהיה מעמד יצירתי. בשלב מאוחר יותר התגבשו בצופי תל"ם שלושה טיפוסים של מעמד:

א. מעמד תפילה - תפילה מן הסידור (לרוב מתוך העבודה שבלב, הסידור הרפורמי־ישראלי),²¹ לעתים בתוספת שיר או קטע תפילה.

ב. מעמד תחליפי - מעמד המשמר את מבנה התפילה המסורתית, אך מחליף את הברכות ופסקות התפילה בטקסטים אחרים המביעים רעיונות דומים.

ג. מעמד יצירתי - מעמד הנסב על נושא כלשהו שאינו קשור בהכרח לתפילה המסורתית, אך יכול להכיל ברכות או פסקות מן הסידור. הוא עשוי לעסוק בענייני שעה, במעגל השנה, בחיי תנועת הנוער ועוד.

המעמד היצירתי היה המעמד המאתגר ביותר להכנה ולביצוע, בגלל הקושי להקנות ממד של קדושה לטקסטים שלרוב לא נכתבו כטקסטים ליטורגיים. ואכן, לא פעם נשאל מה מייחד מעמד זה לעומת שירה בציבור או מסכת. לעומת

20. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, ed. Charles Bally and Albert Sechehaye, trans. from the French Wade Baskin, New York: Philosophical Library, 1966, pp. 17-20

21. מעט אחרי פרישתה של תנועת צופי תל"ם מתנועת הצופים יצא לאור סידור הנוער של תל"ם: החוויה שבלב (תש"ס). עיצובו של הסידור תואם את תפיסת המעמד: בצד ימין מופיעה התפילה המסורתית ובצד שמאל מופיעים טקסטים חלופיים המבטאים רעיונות דומים או משלימים לרעיונות המסורתיים.

זאת, המעמד התחליפי הזכיר את התפילה הארץ-ישראלית הקדומה, שבה נאמרו פיוטים בשבתות ובימים מיוחדים במקום תפילות הפרוזה העיקריות, לצד שמירה על מבנה התפילה וסיום כל ברכה בחתימתה הליטורגית הקבועה.²² סוג זה של מעמד דרש הבנה של הטקסט הליטורגי והיכרות מעמיקה עם הספרות והשירה. מעצבי המעמד הדגישו את חשיבות התפילה כביטוי לרציפותה של היצירה היהודית לאורך הדורות. על כן הם כללו במעמדים קטעים מן השירה העברית (הקלאסית וגם הפופולרית) ומדברי הוגים וחלוצים, וכן תפילות שכתבו חניכי התנועה.²³ עיקרו של המעמד מבחינה טקסטואלית הוא יצירת דו-שיח מתמיד בין מסורת לחידוש. כך הועמדו זה לצד זה טקסטים ישנים וחדשים אשר השתלבו לכדי נרטיבים חדשים. כאמור, לצד מקומם הבולט של הטקסטים הליטורגיים הקנוניים הוענקה משמעות דתית לשירה העברית ואף לשירים פופולריים, מתוקף ההקשר הליטורגי. החשש מפני קנוניזציה של טקסטים, גם טקסטים שלא היו במקורם ליטורגיים, התעורר לא פעם והדגיש את הצורך שעמד בלב לבו של פרויקט המעמד – הימנעות מקיבועה של התפילה. אדריכליו הצעירים של המעמד ביקשו אפוא ליצור תפילה המדברת בשפתם של בני נוער ישראלים בעלי רקע חילוני²⁴ מתוך התייחסות למאוויהם ולצורכיהם הנפשיים. בה בעת הם ביקשו, כדברי לבני, להעמיד את יצירת המעמד "באספקלריה היסטורית רחבה יותר", היינו חדשנית יותר, ובכך להוסיף נדבך ליצירה "התרבותית-רוחנית-קהילתית" של עם ישראל.²⁵

סדרי המעמד

מלבד שאלות הקשורות בתוכני המעמד נתנו מעצביו את דעתם גם להיבטיו הביצועיים. כאמור, התפילות היצירתיות במחנות הקיץ ובפעילות הנוער

22. יפים לכאן דבריו של עזרא פליישר על השפעתו של הפיוט הקדום על נפשות המתפללים: "צריך לזכור שהמעמד הליטורגי הקדום, שתוכניותיו התחלפו חדשים לבקרים ולא היו ידועות מראש לציבור, לא השהו את המתפלל שהות מספקת ליד הטכסט הפיוטי כדי שיתפוס את עמקות כוונותיו ואת הדקויות הנסתרות של ניסוחיו. הטכסט הפיוטי דיבר אל המתפללים כמעט בעל כורחו כברק חיצוני שלו, ביפי תבניותיו, בקישוטי הצורה שלו [...] אלה דברים שהשפעתם היתה בטוחה" (עזרא פליישר, *שירת הקודש העברית כימי הביניים*, ירושלים: כתר, 1975 עמ' 118).

23. כך על פי החלטות המועצה הרביעית (תשמ"ב). בסידור הנוער של תל"ם, *החווייה שבלב*, מובאות תפילות ותחינות שחיברו חניכים מן השכבה הצעירה.

24. אני משתמשת כאן במונחים השגורים "חילוני" ו"דתני", אף על פי שהגדרות אלה הן סוציולוגיות יותר משהן רליגיוזיות-אמוניות ודומני שאין הן תואמות את המציאות הישראלית המורכבת.

25. לבני, האופציה הרפורמית (לעיל הערה 4), עמ' 286.

בארצות הברית שימשו מקור השראה עיקרי ליצירת המעמד,²⁶ ומכאן אופיו הבלתי פורמלי: במקום חזן משמש "מנחה תפילה" (prayer leader), והמעמד מתנהל לרוב בשירה בליווי גיטרה, בחיק הטבע, בישיבה במעגל על הקרקע.²⁷ הישיבה במעגל נתפסה לא רק כטבעית ונוחה, אלא גם כבעלת ערך דתי פנימי. לכני כתב על כך:

המעגל הוא סמל, צורה עתיקת יומין. תכונות המעגל מלמדות על אופי הסמל. המעגל הוא צורה גיאומטרית שבה כל נקודה נמצאת במרחק שווה ממרכזה. אין ראשון ואין אחרון [...] המעגל גם מסמל את השלמות, אין מעגל - אלא מעגל שלם. ניתן לראות בהתייבבות של קבוצת אנשים בצורה של מעגל ביטוי של שאיפה לשלמות [...] האדם במעגל מסמל את האדם בתוך החברה לא כאמצעי אלא כמטרה כשלעצמה, במסגרת החברה שלו.²⁸

גם בארצות הברית השפיעו התפילות היצירתיות, שנתפסו כחדשניות, על סדרי התפילה הממוסדים של בית הכנסת. בוגרי המחנות, שחלקם היו בעצמם לרבנים, לחזנים ולמחנכים, חשו אכזבה מן התפילה בבתי הכנסת, שאותה הם חוו כמנוכרת, ועל כן פעלו ליצירת תפילה משתפת יותר, יצירתית יותר ופורמלית פחות.²⁹ כיום נראה שמאמצייהם נשאו פרי: יותר ויותר בתי כנסת בצפון אמריקה זונחים את סדרי התפילה הפורמליים, המנוהלים על ידי חזן ורב, ומעדיפים השתתפות פעילה של המתפללים, לעתים בליווי גיטרה.

כאמור, עיצוב המעמד מבוסס במידה רבה על כישורי מנחי השירה (song leaders). בשנים הראשונות השתתפו בפעילויות של תנועת הנוער סטודנטים אמריקנים ללימודי רבנות שפעלו בהתנדבות. תפקידם של הסטודנטים היה להנחות את השירה והתפילה בכינוסים ובמחנות. הבולט שבהם היה דוד מאייר, שהיה אז בשנת הלימודים הראשונה שלו בלימודי הרבנות בירושלים, שהצליח להלהיב את בני הנוער בשירה הפופולרית והדתית כאחד. התפילה המושרת, בסגנון מוזיקת פופ, רוק ושירי עם, קנתה לה אחיזה של ממש בקרב בני הנוער

26. שם, עמ' 14. על ההתנסות של ישראלים במחנות הקיץ בארצות הברית ראו ספלנסקי (לעיל הערה 14), עמ' 166.

27. המועצה החינוכית השלישית קובעת: "א. יש להרכות בשירה, נגינה וניגונים במעמד; ב. יש להרכות בקיום המעמד בחיק הטבע". מקור השראה להחלטות אלה היא התפילה החסידית, שמדגישה הן את ממד ההתלהבות והדבקות הן את התפילה בטבע. וראו לבני, האופציה הרפורמית (לעיל הערה 4), עמ' 287.

28. שם, עמ' 253 (פורסם לראשונה בתלמים 9, אדר-ניסן תשמ"א). דברים אלה מזכירים את דבריו של מרטין בובר על המרכז הנצחי ועל יחסי אני-אתה (מרטין בובר, כטוד שיח: על האדם ועמידתו נוכח ההווה, בתרגום צבי וויסלבסקי, ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ג, עמ' 86-89).

29. ספלנסקי (לעיל הערה 14), עמ' 162-170.

והיא משכה את הלבבות במילותיה וברעיונות שהובעו בה.³⁰ חניכי התנועה התפללו בדרך כלל מסידור העבודה שכלב, אך לצדו שימשו גם דפים שבהם הופיעו טקסטים שנקראו או הושרו במהלך המעמד. לעתים צוינו על הדפים תאריך המעמד ושמות המשתתפים בהכנתו - עדות לחד-פעמיותו של המעמד ולהימנעות ממתכונת תפילה קבועה.³¹

האתגרים החינוכיים בהנחלת המעמד

על אף המודעות למאמץ המנטלי והרוחני הכרוך בקיום המעמד, משתתפי המועצה החינוכית קבעו ש"חובת קיום המעמד בפעילות הארצית חלה גם על השכבות הצעירות". אבל באותה נשימה הם הוסיפו: "גמישות וקיצור יהיו שיקולים בקיום המעמד בשכבות הצעירות" (המועצה החינוכית השלישית). הניסוח המורכב של ההחלטות מלמד שמנסחיה היו ערים למורכבותה של מטרה זו על אף חשיבותה בעיניהם.

מנהיגי צופי תל"ם עמדו בפני אתגר מיוחד כבואם להנחיל את היצירה החדשה לחניכים שלא היו בקיאים בתפילה, ובוודאי לא עמדו על מטרותיו ומשמעותו של המעמד. הצלחת הפרויקט הייתה תלויה אפוא במידה רבה ביכולתם של המדריכים להרחיב את השורות מזה ולהעמיק את החוויה מזה. על כן הם השקיעו תשומת לב רבה בשאלות חינוכיות, הן ברמה התיאורטית הן ברמה המעשית. אולם המדריכים הצעירים (שגם עבורם היה המעמד תופעה מורכבת) נאלצו לא פעם להפנות את עיקר מרצם לטיפול בבעיות משמעת בקרב החניכים במקום להתרכז בעשייה היצירתית.³²

30. על תופעה מקבילה במחנות הקיץ האמריקניים ראו סילס וסאקס (לעיל הערה 14), עמ' 77-96.

31. על תופעה מקבילה בארצות הברית ראו ספלנסקי (לעיל הערה 14), עמ' 164.

32. כאמור, בקיץ תשמ"ב התקיימה בירושלים "כלת לימוד" בנושא תפילה ומעמד. עם המרצים שבאו ללמד את בני הנוער נמנו פרופ' ישעיהו ליבוביץ, ד"ר אוריאל טל, הרב פנחס פלאי ויבדל"א ד"ר ארי אלון והרב לוי קלמן. החניכים והמדריכים התחלקו לחברות, וכל אחת מהן עסקה בתפילה אחרת. הם חקרו את התפילות שבחרו (בהדרכת הרבנים גיל נתיב ומיכאל צ'רניק), כתבו עליהן מאמרים קצרים והציעו להן נוסחים חלופיים והמלצות אישיות. פרות המחקר של המשתתפים פורסמו בחוברת בעריכת הלה זמר, רכזת ההדרכה של צופי תל"ם אז. על אף סגנון הכתיבה, המשקף את גילם הצעיר של הכותבים, ניכרת מחויבותם הרבה, מידת העניין שלהם ורוחב היריעה של מחקרם. אשר למאמצים החינוכיים הקשורים בהנחלת המעמד - יש להזכיר את קריאתה של המועצה החינוכית הרביעית למדריכים לעבוד תוכנית הדרכה ארצית לשכבות הצעירות בנושא של תפילה "ולשלב במעמדים בשכבות אלה קטעים מהתפילה המסורתית ע"פ מידת בשלות החניכים לחוויית התפילה ובהתייחסות למבנה השלדי של התפילה", ואת החלטת המועצה העשירית (תשמ"ז) שהטילה על

הדברים אמורים בעיקר בהקניית החינוך לגיל הצעיר, מתוך שאיפה להעמיד דורות של חניכים שעבורם המעמד הוא בבחינת גירסא דינקותא. למרבה הצער, את הייחודיות של המעמד התקשו להנחיל לחניכי השכבה הצעירה (כיתות ד-ח). לא רק חוסר ההיכרות ואי-הידיעה עמדו להם לרועץ, אלא גם המבוכה שחשו בעצם העמידה בתפילה, כל שכן בתפילה מיוחדת כזאת.³³ את תחושת המבוכה הכרוכה ב"הצגת" המעמד בפני עוברים ושבים מתאר אחד המדריכים: "יש להרכות בקיום המעמד בחיק הטבע" (החלטת המועצה החינוכית השלישית) - חיובי בהחלט. וזה הולך כך: אנחנו יושבים במעגל ומתחילים במעמד. מסביב מתקהלים סקרנים הנהנים מהצגה חינם, זקנות חינוכיות מחייכות ובמקרה הטוב מתחיל איזה אורתודוכס [...] לזעוק חמס, כי הבנים אומרים 'שמע' בלי כיפות והבנות עם".³⁴

אם נשווה את האתגר שעמד בפני חברי צופי תל"ם לזה שעמד בפני אנשי נוע"ם, תנועת הנוער של התנועה המסורתית (הקונסרוטיבית), נראה כי האתגר שעמד בפני חברי צופי תל"ם היה מורכב יותר. התפילה בנוע"ם, הנוסח והנורמות הקשורות בה (שימוש בכיפה, בטלית ובתפילין למשל) היו ברורים וסמכותם של רבנים בפעילויות התנועה הייתה מפורשת וגלויה, ואילו בצופי תל"ם התפיסה המקובלת הייתה שהמעמד כולו תלוי בכוונת המשתתפים בו והתנועה אינה רשאית לכפות דעתה על יחידים. שלא כמו בנוע"ם, רוב החניכים בצופי תל"ם באו, כאמור, מרקע משפחתי חילוני והיכרותם עם עולמה של התפילה הייתה מעטה. בהקשר זה, ולנוכח לא מעט מפחי נפש, אשר תועדו בפרוטוקולים של ישיבות הצוות ובעלון התנועה, בולט טקס ההבדלה (בראשית הפעילות או בסיומה, לפי עונת השנה) שזכה לפופולריות רבה בקרב החניכים. ההבדלה היא טקס קצר וקליט, המערב את החושים ואינו כרוך בהכרח בהתמודדות עם טקסטים מורכבים.

שאלות אידיאולוגיות ותיאולוגיות בתפילה

אחד מהישגיה המרשימים ביותר של העשייה הליטורגית בתנועת הנוער הוא האופן שבו התמודדו חבריה עם שאלות אידיאולוגיות בתפילה. אמנם מבחינות רבות, הקו הרעיוני שנקטה תנועת הנוער לא היה שונה מהתפיסה הרווחת בתנועה הרפורמית בישראל, אבל בכמה תחומים הקדימה תנועת הנוער את

מועצת המדריכים להכין מערכי פעולות בנושא סמלים (כיפה, תפילין וכו').
 33. אחת הפעולות המעניינות שהיו מקובלות בתנועה היא "משפט המעמד", שבה נקראים החניכים להסביר את תופעת המעמד לחניך "בני עקיבא". הפעולה הזאת מעידה על הצורך התדיר שלהם להסביר את פועלם לעצמם ולזולתם.

34. תלמים 39, תשרי תשמ"ו.

הנעשה בתנועה. כך או כך, החשיבות בדיונים שהתנהלו בצופי תל"ם בעניינים אלה נובעת, כאמור, מעצם קיומם. המאמץ האינטנסיבי להתמודד עם שאלות אידיאולוגיות בתפילה בולט על רקע הימנעות כמעט מוחלטת מעיסוק בשאלות תיאולוגיות. להלן תיאור הסוגיות האידיאולוגיות המרכזיות שנדונו במועצות החינוכיות של צופי תל"ם:

נשים בתפילה. מתוך החלטות המועצה עולה תפיסה הדוגלת בהתייחסות שווה לגברים ולנשים בכל הנוגע לענייני המעשה הדתי:

מבחינה עקרונית ואידיאולוגית תל"ם נוער קובעת שמעמד האישה שווה למעמד הגבר בכל הזכויות, החובות והמצוות. אמנם, בעבר היתה האישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן מאחר והיתה משועבדת לבעלה ולביתה, אולם בגלל העיקרון של שוויון מעמדה הדתי של האישה מתבטלת הגבלה זאת. ומזה נובע: א. אישה נמנית במניין; ב. אישה עולה לתורה; ג. אישה יכולה להתעטף בטלית ולומר את הברכה; ד. אישה יכולה לשמש כש"צ, לזמן [בברכת המזון], לקדש וכו'.³⁵

המועצה השלישית החליטה בין השאר לשנות מטבעות לשון שהתוכן שלהן נתפס כפוגעני כלפי נשים (למשל בברכת "ברוך שלא עשני אישה"). בעניין זה החלטות אלה ממשיכות את הקו הרפורמי הכללי בשנות השמונים, וכמו שהיה מקובל גם בתפילות הממוסדות לא הייתה כאן התייחסות לשפה המגדרית בתפילה (כמקובל בליטורגיה הרפורמית החדשה).³⁶ בשלב מאוחר יותר החלו מתפללות להשתמש בלשון נקבה בתפילות הנאמרות בגוף ראשון (לדוגמה "ברוך [...] שעשני בת חורין", ברכה המחליפה את "שלא עשני עבד" המסורתית), ולעתים אף בפנייה לאלוהות בלשון נקבה (לדוגמה "ברוכה את יה הפורסת סוכת שלום").³⁷

היחס ללא-יהודים. היחס לנוכרים נידון כבר במועצה הראשונה (תשמ"א) שעסקה בענייני תפילה. הוחלט בה לשנות את הניסוח של אמירות הנתפסות כמבזות כלפי נוכרים, לדוגמה ברכת "שלא עשני גוי". המועצה העשירית (תשמ"ז) עסקה גם כן בעניין זה, ולפסקות מסוימות בתפילה הוצע נוסח חלופי. המועצה אישרה מנהג שנהג בתנועת הנוער ובקהילות התנועה והוא להוסיף למשפט "עושה שלום

35. המועצה החינוכית הרביעית, תשמ"ב.

36. Dalia Marx, "Influences of the Feminist Movement on Jewish Liturgy: The Case of Israeli Reform Prayer," *Sociological Papers* 14 (2009), pp. 67-79

37. ברכה זו לקוחה מנוסח התפילות לליל שבת של קהילת "כל הנשמה" בירושלים. על היחס לשאלות של שפה מגדרית בתפילה הרפורמית הישראלית ראו דליה מרקס, "סוגיות תיאולוגיות ואידיאולוגיות בליטורגיה הרפורמית הישראלית", *כנישתא: מחקרים בבית הכנסת ועולמו* ד (2010), עמ' רכא-רסב.

במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל", החותם את תפילת הקדיש, את המילים "ועל כל בני האדם". לשון ההחלטה הייתה: "צופי תל"ם שוללים כל ביטוי של הבדלה אשר הוא שלילה לגויים ולכן התנועה מצאה לנכון לשנות את נוסח התפילה המשקף לדעתנו את ההבדלה". הנוסח המסורתי של תפילת "עלינו לשבח" שונה מתוך כך, כדי להימנע מן המילים "שלא עשנו כגויי ארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה", והוצעו לו חלופות אחדות, חלקן מצוטטות מסיפורים לא אורתודוקסיים קיימים.³⁸

היחס האמביוולנטי לטקסים ולסמלים דתיים: סוגיית כיסוי הראש. כדי להדגים את היחס האמביוולנטי של חברי התנועה לשאלות ליטורגיות וטקסיות, נזכיר את הטיפול בשאלת כיסוי הראש. שלוש מועצות חינוכיות דנו בשאלה זו. הדיונים היו מאופיינים ברגשות עזים ובאי-הסכמה. המועצה החינוכית המליצה על חבישת כיפה והתעטפות בטלית בעת קיום המעמדים וחייבה את מנחי התפילה (נשים וגברים כאחד) לכסות את ראשם ב"כיסוי ראש הולם", אך הדבר מעולם לא התקבל במלואו. עדות לכך היא נוסח ההחלטה בעניין זה. כל מנחי המעמד ובעלי התפקיד בו (מזמנים בברכת המזון, עולים לתורה, קוראים בתורה ו"מלמדי מקורות") חויבו בחבישת כיפה, אך מיד אחר כך נכתב: "כל בעל תפקיד חייב, אלא אם יש לו הסתייגות מצפונית מכך, לחבוש כיסוי ראש הולם". התחושה של תנועת רצוא ושוב בעניין זה לאורך השנים מעידה על חוסר נוחות.

ההתנגדות של חברי התנועה לשימוש בכיסוי ראש, בטלית ובתפילין לא נבעה רק מהאופי הבלתי פורמלי של המעמד, ודומה שמקורה כפול: היא משקפת את ההימנעות שאפיינה את הרפורמה הקלאסית בתפוצות, ובמידה מסוימת גם בארץ, מסממנים חיצוניים בטקסים; והיא משקפת את החשש להיות מזוהים עם האורתודוקסים, ואין צריך לומר שחבישת כיפה היא אקט מסומן למדי בחברה הישראלית. בניגוד לקהילות התנועה הרפורמית בארץ (ובמידה רבה גם בחו"ל), שבהן הגברים וחלק מן הנשים נוהגים כיום לכסות ראשם בתפילה, להתעטף בטלית ולעתים אף להניח תפילין, רק מעטים בתנועת הנוער מכסים ראשם בתפילה והשימוש בטלית ובתפילין אינו מקובל.

נושאים אחרים. המועצה החינוכית השלישית התייחסה גם ל"רעיון קיומה של מדינת ישראל". לא צוין אמנם אופן ההתייחסות הנדרשת, אך הדברים חשובים מן הבחינה הסמלית. כמו כן קראה מועצה זו לשנות פסקות העוסקות בתחיית

38. ראו בעניין זה אמיר וילינסקי, "תפילת עלינו לשבח", זמר (לעיל הערה 16), עמ' 84-87. המועצה לא הכריעה בשאלה אם יש להשמיט מנוסח ההבדלה את המילים "המבריל [...] בין ישראל לעמים" וקבעה כפשרה שהן יירשמו באותיות קטנות יותר.

המתים, להשמיט אזכורים של השטן ולהימנע מאמירת מוסף.³⁹ רוב ההחלטות הללו תואמות אף הן את הליטורגיה הרפורמית באותה תקופה ואינן מרחיקות לכת מבחינה אידיאולוגית.⁴⁰ צופי תל"ם היו מודעים לאופי המתפתח של התפילה והתבטאו לא אחת באשר לחשיבות עיצוב תוכני המעמד.⁴¹ בפועל לא תמיד עלה הביצוע בקנה אחד עם כוונת יוצריו, כפי שנראה להלן.

לעומת העיסוק הרב בשאלות אידיאולוגיות הקשורות בתפילה, הדיון התיאולוגי לא היה רווח ביותר ולא התאפיין באינטנסיביות רבה. אין פירוש הדבר שהתנועה לא עסקה בשאלות של אמונה וביחס אל האל. אדרבה, לאורך השנים התקיימו "כלות לימוד" בנושא "אמונה" ונושאים אלו נכללו הן בתוכנית החינוכית הן בשיחות בין חברי התנועה. אלא שהתנועה ביקשה להימנע מקביעת מסמרות בשאלות שבין אדם לקונו. שאלות בנושא אמונה נתפסו כשאלות פרטיות ואישיות שלתנועה לא הייתה בהן דריסת רגל. אפשר שברקע הדברים עומדים גם הקושי וחוסר הבהירות הכרוך בעיסוק בשאלות אלה.⁴² דבריו של חוקר התפילה לורנס הופמן שנכתבו בשנת 1975, בתקופה שבה התפילה היצירתית ביהדות הרפורמית בארצות הברית זכתה לפופולריות רבה, מספקים תמיכה נוספת לתפיסה זו: "יהודים שמצאו קושי בשיח עם האל עדין מתייחסים להיותם חלק מן העמיות היהודית, והם חשים שייכות למשהו בעל חשיבות קוסמית. כך הופכת התפילה ללימוד, למדיטציה, לסמינרים לרגישות, ליחסי גומלין בין מתפללים, אבל פחות ופחות לדיאלוג של אמת עם האל."⁴³

דומה שהצורך המובהק בממד יצירתי בתפילה בא לחפות על הקושי של עמידה בתפילה מול בורא עולם. יש לשים לב לכך שהמעמד מוגדר כ"ציון התכנסות של אנשים" באופן שמדגיש "את הצד הערכי של ההתכנסות". סוגיית הקדושה, היחס לנשגב ושאלות של אמונה אינן נזכרות כאן. עניינים אלה נתפסו כענייניו של הפרט והמעריך ההדרכתי של התנועה לא ראה לעצמו זכות לחנך להם. אפשר להבין מדוע בני נוער, שהתפילה לא הייתה בעבורם גירסא דינקותא, נרתעו מעיסוק בשאלות אמוניות. בה בשעה לא תהיה זו טעות לקבוע שהיעדר העיסוק בשאלות אמוניות הגביר את הניכור כלפיהן.

39. אם כי המועצה המליצה לומר זכר למוסף, כמקובל בכמה מקהילות התנועה וכפי שמצוי בסידור התנועה העבודה שכלב (עמ' 133).

40. ראו מאמרי האחר בספר זה.

41. במועצה החינוכית השלישית הוחלט: "מומלץ לקשור את המעמד לאירועים ומצבים הנובעים מהמציאות השוטפת. על תל"ם נוער (שמה של התנועה לפני ההצטרפות לתנועת הצופים) להקים ועדה שתציג מבחר תכנים של תפילה".

42. הדברים עולים בקנה אחד עם קביעתו של הופמן שהתיאולוגיה משנית לפעילות האנושית, ובהקשר זה - משנית לתפילה. ראו Lawrence A. Hoffman, "Re-imagining Jewish Worship," *CCAR Journal* 49, 1 (2002), pp. 78-83.

43. הופמן, תפילה יצירתית (לעיל הערה 15), עמ' 48.

אין בכך כרי לומר שתנועת צופי תל"ם הייתה תנועה משוללת תיאולוגיה. אפשר לכנות יחס זה תיאולוגיה שלא מדעת או תיאולוגיה אינטואיטיבית. עצם העמידה בתפילה והפנייה לאל בלשון המסורת או בלשון חדשה מראה ש"אלהים משתתף במעמד", כלשון אחת המדריכות. כדוגמה לבקשת האל, בקשה המשלבת כמיהה, מבוכה וטנטטיביות, יובאו הדברים שלהלן, שכתבה אחת מחניכות השכבה הבוגרת בעלון התנועה:

שבועות שאנחנו מדברים על ה"זה" ולא מצליחים להגדיר אותו ולשחזר אותו. באותו מעמד, אחרי המקרה עם ע' [חניך שנפצע בטיול ופונה לבית חולים] ישבנו במעגל, כמעט לא ראו כלום כי כבר החשיך, היינו מאד דאוגים. ההרגשה היתה שזהו "זה". כשקראנו את "אהבת עולם" וכשרנו את "ואהבת" היינו גוף אחד, לב אחד והיה בינינו כוח אחד גדול ואדיר. באותו רגע לא התביישנו לקרוא לו - אלהים. למה אי אפשר לקרוא ל"זה" הוזה שיבוא? למה כל כך קשה לשחזר אותו?⁴⁴

מדבריה של החניכה עולה שה"זה" הוא דבר החורג מעבר לקהילתיות ולחברותא של נעורים, ומבקש לפנות אל הנשגב באמצעות שפה חדשה שארוגים בה מבוכה, חמקמקות וכמיהה.

מחידוש לשגרת חיים

ההחלטות על ייסוד המעמד במועצה החינוכית של נוער תל"ם שימשו מסגרת מוסדית ומושגית לפרקטיקה שנהגה עוד קודם לכן בתנועת הנוער. אולם כבר בראשית דרכו של המעמד נשמעו בקרב חברי התנועה קולות שהביעו אכזבה ממיסודו של המעמד, מהתרוקנותו מתוכן ומירידת הדורות (ועלינו לזכור שדור בחיי תנועת נוער אורכו שנה). את תולדות המעמד אפשר להסביר במושגיו של הסוציולוג מקס ובר, אשר תיאר שני שלבים האופייניים למהפכות: השלב הכריזמטי, המתאפיין ביסודות בלתי פורמליים ובמנהיגות כריזמטית, שהציבור נמשך אחריה; ושלב המיסוד, שבו יש חזרה לחיי שגרה, הנחווים כ"יום קטנות".⁴⁵ לענייננו, ההתרגשות והגאווה על יצירת המעמד ותחושת ירידת הדורות נחוו במקביל והיו כרוכות ושלוכות זו בזו. נראה אפוא שתיאור המעמד כמעבר מיצירתיות לשגרה אינו משקף בהכרח מציאות ממשית אלא אולי צורך להישען על ראשית קמאית ואידיאלית.

עם זאת, צריך להודות שעבודת ההכנה התובענית של המעמד אכן הפכה לא

44. תלמים, טבת תשמ"ג.

45. מקס ובר, על הכאריזמה ובניית מוסדות: מבחר כתבים, בתרגום אהרן אמיר, ירושלים: מאגנס, תש"ם, בעיקר עמ' 10-16.

פעם לטכנית. מדריכים וחניכים הרבו למחזור מעמדים ישנים. עיון במעמדי תפילה ובפרוטוקולים של ישיבות צוות מעלה שלא רק החניכים, אלא גם המדריכים, לא הכירו די הצורך את הסידור (הרפורמי, וכל שכן המסורתי). גם כאשר נעשתה עבודת הכנה, לא תמיד הייתה כרוכה בכך התמודדות דתית של ממש. המעמד כלל בדרך כלל שיבוץ של קטעי קריאה ושירה בלבד. רון גודיאנו, בוגר התנועה, כתב במאמר בעלון התנועה: "לתפילה המסורתית יש תוכן משלה [...] אי־אפשר להתעלם מתוכן זה [...] נראה לי מגוחך לשיר על בלונים לאחר קריאת הקדיש".⁴⁶ תכופות קרה שהחדשנות הפכה לערך בפני עצמו ובמקרים אלה באה היצירתיות על חשבון הכוונה וההעמקה. עניין זה מעלה את שאלת גבולות המעמד מבחינה תיאולוגית, אידיאולוגית או אסתטית. השאלה היא אם המעמד צריך להיות מוגבל לטקסטים שנכתבו על ידי יהודים בלבד⁴⁷ ומהן אמות המידה להכללתם של טקסטים.⁴⁸ במקרים רבים, בעיקר במעמדים שנועדו לשכבה הצעירה, הייתה נטייה לשלב טקסטים שדיברו אל לבם של הילדים אבל ערכם הדתי והליטורגי היה מוטל בספק. המדריכים, שהיו בעצמם צעירים ובדרך כלל בלתי מנוסים, ביקשו לחבב על חניכיהם את התפילה באמצעות מעמדים קלילים, אלא שבכך רוקנו לעתים את המעמד מתוכן.

פרדוקס הכוונה: המעמד כתופעה ליטורגית אמונית

טקס המעמד טומן בחובו היבטים רבים: קהילתיים,⁴⁹ תרבותיים, חינוכיים ודתיים־רוחניים. המעמד היה תופעה חברתית שסימלה קהילה וסימנה אותה וללא ספק גם תופעה תרבותית־ערכית, אך מן הבחינה הדתית־רוחנית התקשו כאמור צופי תל"ם ביישום המעמד. כך למשל כתב חנן כהן חודשים ספורים לאחר שסיים בתנועה שנת שירות לפני הגיוס לצבא:

אני זוכר רק תפילה אחת בתל"ם נוער⁵⁰ כשכל המוחות היו מכוונים לנקודה אחת;

46. תלמים 39, תשרי תשמ"ו.

47. לדוגמה, שיריו של ברטולד ברכט היו פופולריים במעמדים, אם כי השימוש בהם לווה גם בביקורת. היו כמה ניסיונות להביא טקסטים דתיים לא יהודיים במסגרת מעמדים, למשל הדרשה על ההר מן הבשורה של מתי בכרית החדשה (ה, א-כט).

48. לדוגמה, בעקבות מעמד שערכו כמה חניכים מכיתה ח באחד ממחנות הקיץ בנושא מיניות, התעורר ויכוח עקרוני, שהגיע אל מר"ם (מועצת הרבנים המתקדמים), על שאלת גבולות המעמד.

49. באופן תיאורטי יש מעמד יחיד, כמו שיש תפילת יחיד. היו כמה ניסיונות לקיים מעמד יחיד ומעמד זוגי, לדוגמה של שני בני זוג בוגרי התנועה שהחליטו לגור יחד, אבל ככל הידוע לי אלה לא היו שכיחים ביותר ולא עוררו הדים.

50. תל"ם נוער היה כאמור שמה הקודם של התנועה, אבל היו שהמשיכו להשתמש בו גם אחרי ההצטרפות לתנועת הצופים.

לאֱלֹהִים אֶחָד קִיִּים וּמוֹגֵדֵר. זֶה הִיָּה בְּקוֹרֵס הַדְּרָכָה בִּיעַר עוֹפֵר, בְּתַפִּילָה שְׁיַעֲרָה הַכִּינָה, תַּפִּילַת הַשְּׁלוֹם וְהַרְעוּת, רַק אִזּוּ בְּאֵמַת הִיָּה אֱלֹהִים אֶחָד.
חֶסֶד מִשְׁהוּ בְּתַל"ם נוֹעַר, חֶסֶד הַקְּדוּשָׁה, חֶסֶד הַהֲתַרְכָּזוּת שֶׁל כּוֹלֵם בְּנִקּוּדָה אַחַת [...] כְּשֶׁהִשְׁמַשׁ יוֹרֵד, נְכוּוֹן כּוֹלְנוּ לְאוֹתָהּ נִקּוּדָה, נַחֲיִיג אוֹתוֹ הַמְּסַפֵּר וְנִתְקַשֵּׁר כּוֹלְנוּ לְאוֹתָהּ מִרְכֻזִיָּה.⁵¹

דְּבָרָיו שֶׁל כֹּהֵן מִבְּטָאִים אֶת הַתְּחוּשָׁה הַכְּלָלִית שֶׁשֶׁרָרָה בֵּין חֲבָרֵי הַתְּנוּעָה, שֶׁרָגְעֵי קְדוּשָׁה הָיוּ נִדְרִים בְּמַעֲמָד.⁵²

זֹאת וְעוֹד, הַגִּישָׁה הַמִּרְחִיבָה בִּיחַס לְתַפִּילָה הַצִּיבָה בְּפָנֵי מִנְחֵי הַמַּעֲמָד מִגּוּוֹן שֶׁל אֲפִשְׁרוּיּוֹת לְעִיסוֹק בְּשִׂאלוֹת לִיטוֹרְגִיּוֹת, אֲמוּנִיּוֹת וְאִסְתֵּטִיּוֹת. רִיבּוּי פָּנִים זֶה נוֹעַד לְהַקְלֵל עַל מִנְחֵי הַמַּעֲמָד וְלְסַיֵּעַ לָהֶם לְחַבֵּר בֵּין עוֹלָם הַדְּעוּת וְהַרְגָּשׁוֹת שֶׁלָּהֶם וּבֵין הַמַּעֲשֵׂה הַדְּתִי.⁵³ מִבְּחִינָה מְסוּיֵמַת הִיָּה הַמַּעֲמָד כְּלִי מִתּוּוֹךְ בֵּין הַקְּהִילָה לְעוֹלָמוֹ הָרוּחָנִי שֶׁל הַיַּחֲדָד, הַחוּשֶׁף לְפָנֵי הַקְּהִילָה טַפַּח מְעוֹלָמוֹ הַפְּנִימִי, שֶׁהָרִי כָּל מַעֲמָד הוּא חֲדָפְעֵמִי הֵן מִבְּחִינַת יִצִּירְתוֹ הֵן מִבְּחִינַת בִּיצוּעוֹ. הַמַּמְד הָאִידִיּוֹסִינְקְרָטִי הָאִישִׁי בְּמַעֲמָד הוּא מְקוֹר כּוּחוֹ אֲךְ גַּם מְקוֹר חוֹלְשָׁתוֹ. אֲמָנָם כָּל תַּפִּילָה, גַּם תַּפִּילָה מְסוֹרֶתִית הַנֹּאמֶרֶת מִן הַסִּידוֹר, אֲמוּרָה לִיצוּר חוּוִיָּה חֲדָפְעֵמִית שְׁאִינָה נִיתְנָת לְשַׁחְזוֹר. אוֹלָם בְּתַפִּילָה יִצִּירְתִּית הַדְּרִישָׁה לְחוּוִיָּה רּוּחָנִית, קְהִילָתִית וְדְתִית מְפּוֹרֶשֶׁת יוֹתֵר וְהִיא שְׁעוֹמֶדֶת בְּמִרְכּוֹז הָעֵשִׂיָּה – וְלֹא מִלּוּי שֶׁל חוֹבָה דְתִית כְּבִתְפִילָה הַמְּסוֹרֶתִית. עַד מָהֵרָה הַתְּבַרֵּר שֶׁהַמַּעֲמָד, שְׁבֹא לְהַקְלֵל, נִמְצָא תּוֹבְעָנִי הַרְבֵּה יוֹתֵר מִתַּפִּילָה מְמוּסָדֶת. בְּתַפִּילָה הַמְּסוֹרֶתִית אֵינְן כְּמַעֲט מְקוֹם לְחֻדְשָׁנוֹת אוֹ לִיצִירְתִּיּוֹת. סֹדֵר הַתַּפִּילָה מוֹכֵר וִידוּעַ מְרָאשׁ, וְכַךְ בְּרוּב הַמְּקָרִים גַּם הַרְכִּיבִים הַמוֹזִיקָלִיִּים שֶׁבְּתַפִּילָה. מִנְחֵי הַמַּעֲמָד, לְעוֹמַת זֹאת, נִדְרָשִׁים לְדָלוֹת מַעֲצָמָם לֹא רַק טַקְסֵטִים חֲדָשִׁים, שֶׁהָרִי הַיִּצִּירְתִּיּוֹת הִיא יְסוּד מוּסָד בְּמַעֲמָד, אֲלֹא גַּם כּוּוֹנוֹת חֲדָשׁוֹת וְהַתִּיחָסוֹת

51. תַּלְמִים 15, טַבַּת תַּשְׁמ"ב (הַהֲדָגְשָׁה בְּמַקּוֹר).

52. רְגַעֵי הַקְּדוּשָׁה הִלְלוּ שֶׁל יַחַס אֶל הַנִּשְׁגָב, כְּמוֹ אֶל הַשׁוֹתָפִים לְחוּוִיֵּיתָם, הוֹשׁוּ לְעֵתִים לִיחָסִי "אֲנִי-אַתָּה", מוֹשֵׁג הַלְקוּחַ מֵהַגּוֹתוֹ שֶׁל מְרֻטִין בּוֹבֵר: אוֹתָם הַבּוֹזְקִים קְצָרִים שֶׁל יַחֲסִים בְּלִתֵּי אֲמֻצְעִיִּים בְּתוֹךְ שִׁגְרָה שֶׁל יַחֲסִי "אֲנִי-הַלֹּד", דֵּהִינּוּ יַחֲסִים בֵּין בְּנֵי אָדָם שֶׁמֵּאֲפִינָת אוֹתָם גִּישָׁה תּוֹעֵלְתִּנִּית. בְּהַבּוֹזְקִים אֱלֹה מִתְּגַלָּה, לְדִידוֹ שֶׁל בּוֹבֵר, הָאֱלוֹהוֹת. רֹאוּ בּוֹבֵר (לְעִיל הָעֵרָה 28), עַמ' 3-103. עַל הַשִּׁימוֹשׁ בְּתוֹרָתוֹ הַדִּיאֱלוֹגִית שֶׁל בּוֹבֵר בְּצוּפֵי תַל"ם רֹאוּ אֲסֵנֶת זִילְבֶּרְשְׁטֵיין, *הַמַּתְגַּעְגְּעִים אֶל הָעֵדָה: תַּכְנִית הַדְּרָכָה לְשִׁכְבָה הַכּוֹנֶנֶת*, יְרוּשָׁלַיִם תַּשְׁמ"ו.

53. לְהִלֵּךְ הַסַּעִיף הָרֵאשׁוֹן בְּ"דָף לְמַכִּינֵי מַעֲמָדִים", שְׁפוֹרְסָם בְּחוֹבֶרֶת לְמִדְרִיךְ בְּנוֹשָׂא תַפִּילָה: "לְשִׁבְרִיר שְׁנִיָּה עֲצוֹר וְנִסָּה 'לֹאפֶס' אֶת עֲצֻמְךָ עַל מָה זֶה תַּפִּילָה וְמַעֲמָד לְגַבִּיךָ, אַחֲרֵי שֶׁקְרָאֵת אֶת מָה שֶׁכְּתוּב עַד עַכְשָׁיו [כַּךְ!]. אֵיחּוּד בֵּין הַבָּשָׂר וְהָרוּחַ בְּאָדָם? חֲתִירָה לְשִׁלְמוֹת? עֲצִירַת הַזְּמַן וִיצִירַת יַחְדוֹד שֶׁל הַיּוֹם? הַתְּבוֹנָנוֹת? חֲשִׁבּוֹן נַפְשׁ? חִיפּוֹשׁ וּמִצִּיאַת גִּילּוּי צֶלֶם הָאֱלוֹהִים בְּאָדָם? יַחַד? פָּנִיה אִישִׁית?" (תַּפִּילָה: אוֹסֵף מְקוֹדוֹת, עַמ' 108).

רעננה לתפילה.⁵⁴ בעוד שרבים מן המתפללים בתפילה המסורתית אינם חשים מחויבות לעסוק תדיר בשאלות העומדות ביסוד התפילה, במשמעותה ובתכניה, המעמד עומד כולו בסימן של הידרשות לעניינים אלה.

זאת ועוד, התפילה המסורתית היא בעלת מאפיינים קבועים מבחינת אורך התפילה, לשונה, הצדדים הביצועיים הכרוכים בה וכל היוצא בזה, ועל כן המתפללים פנויים לביטוי האישי והפרטי. לעומת זאת באי המעמד משוללים יכולת לצפות את החוויה העומדת לפנייהם וביצוע של כל מעמד הוא בבחינת פעם ראשונה (וגם אחרונה). כך תיאר את הדברים רון גודיאנו: "כזכור מעמד בא להשלים או להחליף את התפילה, ואחד הדברים החשובים בתפילה הוא קדושתה. נכחתי במעמדים בודדים שהייתה בהם אווירה של קדושה. אנשים באים למעמד בראש קל וזה מוטעה. כל מעמד חדש זה התמודדות חדשה וקשיי עיכול חדשים, אך גם שיאים חדשים ולכן גם עם משמעות". הדברים מלמדים על הקשיים שמזמן המעמד שלעולם הוא חדש ובלתי מוכר, ועל התביעה המתמדת למענה רוחני ונפשי. על עניין זה כותב גודיאנו:

המכתב הזה דן בנושא כאוב מאד בשבילי [...] הרבה פעמים השתתפתי במעמדים שלא היה לי מושג למה התכוון המנחה בשעה שיצר אותם. פעמים רבות מעמד נכתב מתוך מצב נפשי מסוים, מתוך נקודת ראייה כלשהי, מחשבה או גירוי אחר, ואני שלא נכחתי בכתיבת המעמד לא יכול לעקוב אחרי כוונת המנחה. לכן מתפקידי המנחה להסביר או להביא את המשתתפים להבנת כוונתו, ולוודא שאכן כולם מבינים על מה התפללו. לצערי אני חייב לציין שהרבה אנשים לא טורחים להתעניין מה היא הכוונה במעמד שהם מתפללים [...] לפעמים מנחה משבץ קטע שהוא הכיר והזדהה אתו ונראה לו קליט ובהיר. אבל אדם שנתקל בקטע בפעם הראשונה לא יכול למצות את תכנו בקריאה אחת. מאחר והתפילה שוטפת הקטע מאבד משמעותו.⁵⁵

מתוך הדברים הללו מתבררת הבעייתיות של המעמד הנוגעת לשילוב שבין הממד הציבורי לממד הפרטי. גודיאנו עומד על חריפות הבעיה בעצם שיתוף הציבור ברחשי הלב הפרטיים ועל הקושי של המשתתפים, שאינם ערים בהכרח לעולמו הפנימי של המנחה, לעקוב אחרי אלה, להבינם לאשורם ולהתעלות באמצעותם

54. יעקב פטוחובסקי עמד על כך שהכוונה של בני דור אחד הופכת לקבע אצל בני הדור הבא. ראו Jakob Petuchowski, *Prayerbook Reform in Europe: The Liturgy of European Liberal and Reform Judaism*, New York: The World Union of Progressive Judaism, 1968, p. 29. או בלשונו של הופמן: "Today's novelty becomes tomorrow's tradition" (ראו הופמן, תפילה יצירתית [לעיל הערה 15], עמ' 43). מלבד ההיבט הדיאכרוני המשפיע על הכוונה בתפילה, יסוד הכוונה - הכולל השתדלות נפשית, רוחנית ורגשית - הוא דבר חמקמק ולא קל להשגה.

55. תלמים 15, טבת תשמ"ב.

בתפילת הלב. הקושי הוא רב משום שכל מעמד הוא אתגר חדש וכל מעמד מציג טקסטים אחרים, בחלקם קשים ומורכבים. במילים אחרות, דווקא בבקשת הכוונה האינטנסיבית שלו והדגש על תפילת הפרט, על החידוש ועל הרעננות בתפילה, המעמד יוצר פרדוקס בכך שהוא גורם לתלות של משתתפיו במנחים מבחינה טקסטואלית, ביצועית ואף חווייתית ורוחנית. במקום שבו בא המעמד לאפשר עצמאות וביטוי אישי של עורך המעמד, הוא דווקא עשוי להגביל את עצמאותם של המשתתפים בו. ממד הקבע בתפילה עשוי להיות מעייף ומשעמם, אבל המוכרות והנינוחות של נוסח מוכר אוכדת במעמד.

המעמד תובעני כלפי יוצריו וכלפי המשתתפים בו גם בכך שהוא דורש ידע רב והבנה עמוקה של התפילה. בעוד שאפשר לנהל תפילה מסורתית גם בלי להבין את התפילה על רבדיה ועומק תכניה, אי־אפשר להמיר ברכות ופסקאות תפילה בלי ידע מקיף בתפילה המסורתית ובלי היכרות מעמיקה עם היצירה היהודית לתקופותיה ולסוגותיה. מכיוון שהחניכים, כולם בגיל בית הספר, לא היו בעלי רוחב יריעה אינטלקטואלי שכזה, מאליהם יובן התסכול שהיה כרוך בחוויית המעמד, לצד רדידותו ובוסריותו במקרים רבים. לא תמיד חברי התנועה היו מודעים לכך; רבים חשו שהמעמדים הם בעלי משמעות בעבורם כיחידים וכקהילה גם בלי הבנה מעמיקה של התפילה. אבל בלי ידע והיכרות עמוקה ניטל תדיר עוקצו של המעמד.

פרדוקס הליברליות: מקומו של המעמד בחברה הישראלית⁵⁶

הקושי של תנועת הנוער הרפורמית לגייס חניכים מחויבים נבע במידה רבה מכך שהיא ביקשה להתנהל בגישה המשלבת יחס רליגיזי לטקסטים מסורתיים עם תפיסה ליברלית בהיבט הקהילתי, גישה שלא הייתה מוכנת מאליה בחברה הישראלית. בני הנוער של תל"ם לא היו שונים בלבושם, בחינוכם ובהרגליהם החברתיים מבני הנוער החילוניים הישראלים; ייחודם בא לידי ביטוי בהקשרים ליטורגיים וטקסיים. על כן, בחינתם של אלה חשובה במיוחד להבנת תנועת צופי תל"ם בפרט ולהערכת חלקה במערך התנועה הרפורמית בישראל בכלל.

בעשור האחרון אנו עדים לפתיחות גוברת בחוגים מתרחבים והולכים בחברה הישראלית לחוויית התפילה ולעולם המסורת היהודית, תופעה שלא היה אפשר להעלות על הדעת לפני שלושים שנה, כאשר המעמד בא לעולם. פתיחות זו באה לידי ביטוי במעגלי תפילה, בבתי תפילה "חילוניים", בטקסי חיים משמעותיים יותר, ביצירה של מוזיקה ליטורגית או פרה־ליטורגית ישראלית, ובטקסים

56. הדברים שיובאו להלן נסמכים על שיחות וראיונות שערכתי לקראת כתיבת המאמר, וכן על ניסיוני. אין בהם משום ניסיון לקבוע קביעה גורפת.

המתקיימים בפסטיבלים ומושפעים מתרבות העידן החדש. המעמד נוצר כשלושה עשורים קודם לכן, בתקופה שבה לא הייתה פתיחות כזאת ובזמן שנראה היה שהפער בין דתיים לחילונים אינו ניתן לגישור! במידה רבה יש למעמד תפקיד של מבשר התופעה הרוחנית התרבותית הזאת בהקשר הדתי-ישראלי.

בראשית המאמר עמדתי על כך שתופעת המעמד הושפעה עמוקות מן התפילה היצירתית במחנות הקיץ בארצות הברית. מדריכים ישראלים צעירים נחשפו לראשונה במהלך שהותם שם לשפה ליטורגית שונה מזו שהכירו בארץ. הם הביאו עמם את הרוח הצעירה ורווית ההתלהבות לישראל. השוואה בין התופעות הללו תוכל לזרוע אור הן על מקורותיו של המעמד הן על ייחודו כתופעה ישראלית מקומית.

המעמד דומה בסגנונו ובאופיו הביצועי והטקסטואלי לתפילה היצירתית בארצות הברית. בשני המקרים מדובר בהתנסות המתאימה לגיל הנעורים. התפילה היצירתית בארצות הברית שימשה מעין סוכנת תרבות להיכרות עם שירים ישראליים, עם השפה העברית ועם התרבות הישראלית. באופן דומה (אם כי במידה פחותה), בני נוער ישראלים למדו באמצעות המעמד שירי עם, פופ ורוק אמריקניים. אכן, התפילות הללו משני עברי האוקיינוס גישרו בין שתי הקהילות. בשתיהן נתפסה העשייה הליטורגית ככלי דתי, חינוכי ואידיאולוגי חשוב מאין כמותו; בשתיהן התמודדו מחנכים ומדריכים עם שאלות של חוסר עניין והיעדר ידע ומוטיבציה בקרב חניכים; בשתיהן הייתה תחושה של השתתפות במעין חבורת סתרים שתכניה גלויים רק לחברים בה;⁵⁷ ובשתיהן נלוותה תחושת קהילה חזקה לעשייה הליטורגית, אשר התחזקה בשל עמדת המיעוט של המשתתפים: בארצות הברית – מיעוט יהודי בתוך חברה לא יהודית, ובישראל – מיעוט רפורמי בתוך חברה שניכרת בקוטביות בין דתיים לחילונים. בשני המקרים ניכרה השפעתה של תרבות הנעורים על התפילה בתנועה הבוגרת. בתי הכנסת והקהילות הממוסדות הושפעו מן האופי היצירתי, הבלתי אמצעי והבלתי פורמלי של התפילה היצירתית של הנוער.⁵⁸

עם זאת, ישנם גם הבדלים בולטים בין התופעות: תפילת הנעורים במחנות בארצות הברית הונהגה והובלה על ידי הרבנים;⁵⁹ ואילו בצופי תל"ם עריכת המעמד הייתה, לפחות בראשיתה, הליכה נגד סמכות הרבנים בעצם הקביעה שלכל חבר בקהילה – חניכים ומדריכים, צעירים ובוגרים – יש משקל שווה בהחלטות בעניינים ליטורגיים וטקסיים, אשר נקבעו כאמור במועצות החינוכיות. הכרת השפה העברית בתנועת הנוער הישראלית דרשה התמודדות מעמיקה יותר עם תוכני התפילה בעוד שבארצות הברית התאפשר שימוש בתרגום כגורם

57. ראו סיילס וסאקס (לעיל הערה 14), עמ' 84.

58. ראו ספלנסקי (לעיל הערה 14), עמ' 164-170.

59. שם, עמ' 151-153.

מפרש וממתן.⁶⁰ בארצות הברית התפילה הייתה חוויה מרוכזת שהתרחשה בעיקר במחנות הקיץ, שבהם שהו החניכים זמן ממושך, לעתים כחודשיים, ואילו בישראל מחנות הקיץ היו קצרים יותר אבל הפעילות נמשכה לאורך כל השנה בפעולות שהתקיימו פעמיים בשבוע.

כמו כן, מצבה של התנועה הרפורמית בישראל שונה למדי ממצב אחרותיה בתפוצות, בעיקר בצפון אמריקה. בעוד שבארצות הברית התנועה הרפורמית היא הגדולה ביותר בכל התנועות היהודיות ומנהיגיה פועלים מתוך מידה רבה של ביטחון והכרה ציבורית (בקרב החברה היהודית והחברה הלא יהודית כאחד), התנועה הישראלית צנועה בהרבה מבחינת מספר חבריה, קהילותיה, רבניה ופעילותה. המונופול האורתודוקסי על סדרי הדת וקביעת המעמד האישי במדינת ישראל הוא אחת הסיבות לכך שהתנועה הרפורמית טרם מצאה לה כר פעילות נרחב.⁶¹ זאת גם זאת, בעוד שחברות בקהילה רפורמית בארצות הברית נתפסת לא אחת כדבר הראוי לאדם מן היישוב וכעניין "בעל ביתי", לחברות בתנועה הישראלית אופי אלטרנטיבי יותר. על כן, התפילה הרפורמית בישראל, ועל אחת כמה וכמה תפילת הנוער הרפורמי, שונה במשימותיה ובאתגרים העומדים בפני מעצביה מן התפילה הרפורמית בתפוצות.⁶²

במשך למעלה מיובל סבלה התנועה הרפורמית בישראל מדימוי של תנועה גלותית, ולא עלה בידה להשתלב באופן אורגני במרקם החברה הישראלית. דומה שרק בשנים האחרונות מתחילה תדמית זו להשתנות. לנוער, כמתווך ומגשר, יש תפקיד מיוחד בשינוי תדמיתה ומקומה של התנועה בחברה הישראלית. בהקשר זה יש לציין את חשיבותו של המעמד: בפעילויות צופי תל"ם, הן במסגרת הצופים הן באירועים של התנועה ליהדות מתקדמת בארץ, בלטו המעמדים כסימן היכר של חברי תנועת הנוער.

הערכת המעמד כחצי יובל לאחר ייסודו

אחד מבוגרי התנועה, שתיאר בפניי את שנות חניכותו, דימה את התפקיד שמילא

60. מרקס, סוגיות (לעיל הערה 37), עמ' רכח-רל, רמח-רנא.
 61. אפרים תבורי, *היהדות הרפורמית בישראל: הישגים וסיכויים*, רמת גן: הוועד היהודי אמריקני, תש"ס, בעיקר עמ' 27-42; הנ"ל, "יהדות מתקדמת, יהדות אחרת: מאבק התנועה הרפורמית להכרה משפטית ולהתקבלות חברתית", *גשר* 139 (תשנ"ט), עמ' 39-51.
 62. על ייחודה של הליטורגיה הרפורמית הישראלית לעומת הליטורגיה הרפורמית האמריקנית ראו יהורם מזור, *"העבודה שבלב": הערות והארות*, ירושלים: היכרו יוניון קולג', תשנ"א, עמ' 63-84; דליה מרקס, "לתולדות התפילה הרפורמית בציון", *מועד* (תשס"ז), עמ' 104-136; מרקס, סוגיות (לעיל הערה 37).

המעמד בחייו ובחיי חבריו בתנועה לתפקיד שמילאה בעבורו "הצופיות המעשית" (מחנאות, עמלנות ושראות). הוא התכוון לכך שתופעת המעמדים הייתה חלק חשוב בחייהם בגיל הנעורים, אך לא הותירה עליהם חותם בחייהם הבוגרים. אף על פי שקשה להעריך קביעה זו באופן כמותי ואיכותי כאחד, דומה שעבור רבים יש בה יותר מקורטוב של אמת. ובעוד שחלק מחברי צופי תל"ם השתלבו בקהילות של התנועה הרפורמית ברחבי הארץ ובקיבוצים יהל ולוטן, ואחרים היו למנהיגים והוסמכו לרבנות בתנועה זו, בקרב אחרים קשה להצביע על השפעה של ממש שהניבה העשייה הליטורגית-קהילתית של המעמד. מתוך כך עולה השאלה מהם הצרכים שהמעמד בא למלא. האם הביטוי החד-פעמי והאידיאליסטי שמשקף בו נועד לשמש גשר ולהתמודד עם הקושי של המשתתפים להבין את תוכני הסידור, או שמא המעמד בא לענות על צרכים דתיים וליטורגיים עמוקים יותר של מתפללים המכירים את תכניו של הסידור אך לא באו על סיפוקם הרוחני? במילים אחרות, האם המעמד הוא יצירה שבאה להקל או להחמיר, ליצור גשר אל המסורת או להרחיבה. דומה ששני הממדים הללו היו קיימים במעמד מראשיתו: למשתתפים הבאים מתוך חוסר נוחות עם הלשון הליטורגית המקובלת הוא סיפק מסגרת חלופית הקשורה לעולם המושגים שלו, ולמשתתפים הבאים מתוך היכרות עם התפילה הוא אפשר אתגר אמוני ודתי תובעני יותר. המעמד יכול להכיל לא רק מתפללים משני הסוגים הנזכרים, אלא בה בעת את אותו מתפלל על מורכבות הווייתו.

ראינו שהמעמד מכיל בחובו פרדוקסים מובנים: הוא מדגיש את הממד הקהילתי לצד ביטוי של היחיד; הוא בא ליצור כלי דתי-קהילתי דמוקרטי, אינדיבידואלי ואידיאליסטי, אבל מצריך תיווך והנחיה רבים יחסית, היות שהוא מתחדש תדיר; הוא מקדש את המשתנה ואת היצירתי כערך, אך טמונה בו סכנה של מיסוד השינוי והגיוון. המעמד יצר שפה ליטורגית חדשה, והרחיב והעמיק את האפשרויות הפתוחות בפני מי שמבקש שפה דתית אך התקשה בלשון התפילה המסורתית. הוא שימש כקביים לאלה שהתקשו להלך בנתיבי התפילה, אבל לא תמיד עלה בידו ללמדם ללכת ללא תיווך. יש מקום לתהות גם באשר לאופי של תנועת הנוער, ולשאול אם זו לא הייתה פעולה אליטיסטית של מדריכים מוכשרים וכריזמטיים שמשכו את חניכיהם לפרקטיקה דתית שבמהותה אינה מתאימה (לפחות בצורתה המקורית והמזוקקת) לרבים.

בשנים האחרונות צועד המעמד בדרך המלך ומשמש כלי ליטורגי שגור בתנועה ליהדות מתקדמת. בקהילות רבות של התנועה נפתחות ישיבות ופגישות במעמדים. נערכים מעמדים לקבלת חברים חדשים, לציון אירועים מיוחדים וכיוצא בזה. אף על פי שדרכו של המעמד ככוח גנרטיבי יצירתי בתנועת הנוער לא צלחה תדיר, הוא קנה לו אחיזה בה, ודומה שכיום אין המעמד גורם לקשיים אמוניים ותיאולוגיים כבעבר. רבים מן החניכים לומדים במסגרת בתי ספר תל"י (תגבור לימוד יהדות) והתפילה אינה עוד זרה להם ומאיימת כבעבר. אך לא

רק בתנועה הרפורמית הישראלית אלא גם במעגלים רחבים יותר בציבוריות הישראלית המעמד נעשה פופולרי - גם אם לא תמיד בשם זה. ידוע לי, למשל, שבכמה בסיסים בצה"ל נוהגים לפתוח ישיבות צוות במעמדים, וכך גם במפגשים בקבוצות אחדות של עובדות סוציאליות. באופן פרדוקסלי, הצלחתו היחסית של המעמד באה בד בבד עם הקהיה מסוימת של העוקץ היצרית. המעמד, שהיה בין השאר סמל למרד נעורים, איבד מאופיו הרענן והחתרני כביטוי תרבותי דתי חלופי.

לנוכח ההתחדשות היהודית בחברה הישראלית בעשור האחרון - בתי התפילה, היצירות המוזיקליות החדשות לפיוטים קלאסיים⁶³ והיצירות הליטורגיות החדשות⁶⁴ - ניכר כי המעמד הקדים את זמנו בכשלושה עשורים. פרקטיקות הקשורות בעידן החדש (new age), הרווחת כיום, מדגישות את הביטוי האישי, את חיפוש הרוחניות ואת חשיבות הגוף, את המדיטציה, השירה והריקוד. איני סבורה שלמעמד היה תפקיד פעיל ומרכזי ביצירת כל אלה, אבל במידה רבה הוא ניבא אותן.

המעמד, למרות היותו תופעה ליטורגית חלוצית צעירה ומצומצמת, יכול לשמש מקרה מבחן לחדשנות ליטורגית מודעת ומכוונת בהקשר קהילתי. הוא עשוי לשמש כלי צנוע לבחינה של יצירתיות דתית בפעולה, שבה ניכרת תנועה רצוא ושוב בין הרגש הדתי החי והמחויבות העמוקה ובין הקושי המתמיד להתמודד עם שאלות אמוניות ותיאולוגיות; בין פתיחות גדולה ובין הצורך בקביעת גדרים; בין דרישה לבחינה מתמדת ובין בקשת השגרה. הוא מראה עד כמה החיפוש אחר ממד הכוונה בתפילה עשוי להיות שברירי ותלוי בידע, בכישרון ובנכונות - בלא אלה נגזר עליו להפוך לשגרה ולאבד את מקור חיותו. המעמד משקף בקשת קדושה וחיים של ערך מחד גיסא, ותחושה של זרות וריחוק מעולם התפילה ולשונה מאידך גיסא. זו תופעה שיש בה חידוש גמור לצד הליכה בדרכי ראשונים.

על אף הבעייתיות האינהרנטית של המעמד, דומה שמבחינות רבות מדובר ביצירה דתית-תרבותית-קהילתית חסרת תקדים שיש בה יושרה, אומץ ומאמץ של אנשים צעירים המבקשים לפלס דרך ביהדותם.

63. לדוגמה יצירותיו של שלמה גרוניך במסע אל המקורות (2008) ושל חנן יובל בסידור אישי (2009).

64. לדוגמה הפיוט של מאיר אריאל "מודה אני" ויצירותיו של קובי אוז במזמורי נבוכים (2010).

נספח: לקט מהחלטות המועצה החינוכית של צופי תל"ם בנושא תפילה ומעמד⁶⁵

היות ונתגבשה דעה במועצה, שהתפילה לכשעצמה אינה ביטוי מספיק כולל, הוחלט להנהיג את המונח: "מעמד".

מעמד הוא ציון התכנסות של אנשים על ידי קטע תפילה, תפילה, שיר, נגינה, עיון תפילה, התייחדות או כל הבעה המדגישה את הצד הערכי של ההתכנסות.
(מועצה חינוכית שלישית, תשמ"א)

1. חובת הנוכחות במעמד

המעמד הנו מרכיב רוחני מרכזי בצופי תל"ם ומהווה סמל רוחני וכלי חינוכי חשוב ביותר, ולכן, חבר בצופי תל"ם מקבל על עצמו חובת נוכחות במעמד.
(מועצה חינוכית עשירית, תשמ"ז)

חובת קיום המעמד בפעילות הארצית חלה גם על השכבות הצעירות.
גמישות וקיצור יהיו שיקולים בקיום המעמד בשכבות הצעירות.

(מועצה חינוכית שלישית, תשמ"א)

2. חובת קיום תפילות

באירועים ארציים יהיו לפחות שני מעמדים ביום, כשאחד מהם הוא ערבית, מנחה או שחרית מסורתיים או חליפיים והשני יהיה מעמד תפילה או כל מעמד אחר.
(מועצה חינוכית עשירית, תשמ"ז)

הברלה: תתקיים במוצ"ש בסיום הפעילות (בהנחה שהפעולות מסתיימות לא לפני צאת השבת).

(מועצה חינוכית י"ג, תש"ן)

3. אופי המעמד

יש להרכות בשירה, נגינה וניגונים במעמד.

יש להרכות בקיום המעמד בחיק הטבע.

מומלץ לקשור את המעמד לאירועים ולמצבים הנובעים מהמציאות השוטפת. על תל"ם נוער להקים ועדה שתציג מבחר תכנים של תפילה.

אנו רואים בחיוב שילוב של ריקוד, דרמה ואומנויות אחרות במעמד ובלבד שהמעשה יתרום להעלאת הקדושה.

אנו מחייבים איוון סביר בין חידוש ומסורת במעמד.

(מועצה חינוכית שלישית, תשמ"א)

65. מתוך גולדברג (לעיל הערה 11), עמ' 24-25. הדברים מצוטטים בשינויי סדר וכתוב קלים.

4. שוויון בין המינים בתפילה

מבחינה עקרונית ואידיאולוגית תל"ם נועד קובעת שמעמד האישה שווה למעמד הגבר בכל הזכויות, החובות והמצוות. אמנם, בעבר היתה האישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן מאחר והיתה משועבדת לבעלה ולביתה, אולם בגלל העיקרון של שוויון מעמדה הדתי של האישה מתבטלת הגבלה זאת. ומזה נובע:

אישה נמנית במניין;

אישה עולה לתורה;

אישה יכולה להתעטף בטלית ולומר את הברכה;

אישה יכולה לשמש כש"צ, לזמן ובברכת המזון, לקדש וכו'.

(מועצה חינוכית רביעית, תשמ"ב)

5. מבנה התפילה

אנו ממליצים שמעמד התפילה היומי יהיה על פי המבנה השלדי של התפילה המסורתית: שחרית: ברכות השחר, פסוקי דזמרא, שמע וברכותיה, עמידה, קריאת התורה (אם יש), סיום (עלינו + קדיש).

ערבית: שמע וברכותיה, עמידה, סיום (עלינו + קדיש).

מנחה: עמידה, סיום + תוספות לחגים.⁶⁶

במידה ומשתמשים בקטעים יצירתיים תחליפיים, יש לציין את המקבילה המסורתית. (מועצה חינוכית רביעית, תשמ"ב)

6. ענייני נוסח התפילה

שינוי פסוקי שלילה בנושאים הבאים: אישה, גויים, עבדים.

שינוי פסוקים העוסקים בתחיית המתים (מוצע: מחיה הכל).

השמטת פסוקים המזכירים את השטן.

הכנסת רעיון קיומה של מדינת ישראל.

סידור: אם כי אנחנו רואים בכל הסידורים מקור אפשרי לשאיבת תכנים למעמד, אנו ממליצים על שימוש בסידורים בשפה העברית המשקפים את רוח החלטותינו הנ"ל בענייני נוסח.

(מועצה חינוכית שלישית, תשמ"א)

שינויים הקשורים בנושא ישראל והעמים:

הבדלה: "בין ישראל לעמים" יירשם באותיות קטנות.

קדיש: תוספת - "הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ועל כל בני אדם".

רוממנו: במקומות בתפילה בהם מופיע המוסף "רוממנו" יוחלף הנוסח ב"הבדילנו".

עלינו לשבח: צופי תל"ם שוללים כל ביטוי של הבדלה אשר הוא שלילה לגויים! ולכן

מצאה לנכון לשנות את נוסח התפילה המשקף לדעתנו את ההבדלה.

66. דומה שעניין התוספות לחגים מכוון לתפילות כולן.

הוחלט על הנוסחים החליפיים הבאים:

- עלינו לשבח [...] שנתן לנו תורת אמת וחיי עולם נתן בתוכנו.

- עלינו לשבח [...] שבחר בנו לייחד את שמו וקרבנו לעבודתו.

- עלינו לשבח [...] שעשנו ישראל ונתן לנו את תורתו.

(מועצה חינוכית עשירית, תשמ"ז)

7. שאלות חינוכיות הקשורות במעמד ותפילה

חובת קיום המעמד בפעילות ארצית חלה גם על השכבות הצעירות.

גמישות וקיצור יהיו שיקולים בקיום המעמד בשכבות הצעירות.

כהנחיה חינוכית, אנחנו ממליצים כי בפעילות חינוכית תהיה מגמה לפתח דפוסים של מעמד (למשל מעגל ידידות).

רצוי לחנך למעמד בשכבות הצעירות בכיתה ה' (בשנה הראשונה) לדוגמה: נושא שבת.

רצוי לחנך לקראת המעמד על כל צורותיו בקבוצות קטנות עם הסברים.

(מועצה חינוכית שלישית, תשמ"א)

במפעלים בשכבה הצעירה יתקיימו שני מעמדים ביום. אחד משני המעמדים חייב

להיות מעמד תפילה. מעמד תפילה בשכבה הצעירה כולל לפחות "שמע" + פרשה

ראשונה ו"מודה אני" בשחרית.

(מועצה חינוכית י"ג, תש"ן)